

Iwona Babuška

Rodzinne uwarunkowania procesu integracji uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Integracja ma za zadanie nieść korzyści i wielozakresową pomoc dla osób niepełnosprawnych. Jest kolejnym etapem, który dotyczy stosunku społeczeństwa do problemów życiowych i rehabilitacji osób upośledzonych. Jest ona wyrazem akceptacji miejsca i podmiotowej roli osoby niepełnosprawnej w życiu społecznym¹.

Społeczna integracja szczególną realizację znajduje w systemie edukacji. System kształcenia integracyjnego „polega na maksymalnym włączeniu dzieci i młodzieży z upośledzonych do zwykłych szkół i placówek oświatowych, umożliwiających im – w miarę możliwości – wzrastanie w gronie zdrowych rówieśników”².

Z założeń kształcenia integracyjnego wynika więc, że uczeń z różnego typu niepełnosprawnością powinien w szkole ogólnodostępnej otrzymywać wsparcie, które pozwoli mu rozwijać się i w pełni korzystać z nauki szkolnej.

Aby integracja była procesem efektywnym muszą być spełnione pewne warunki. A. Hulek³ wymienia cztery grupy warunków poprawnego wprowadzenia integracji szkolnej:

- rewalidacja uczniów niepełnosprawnych,
- pozytywne postawy rodziców wobec integracji,
- pomoc ze strony nauczycieli i wychowawców świadczona dziecku niepełnosprawnemu,
- zmiany w strukturze funkcjonowania klasy i szkoły.

---

¹ M. Balcerek, *Przygotowanie dzieci i młodzieży niepełnosprawnej do życia w społeczeństwie*, „Szkoła Specjalna” 1986, nr 3.

² A. Hulek, *Integracyjny system kształcenia i wychowania*, w: idem, *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1977.

³ A. Hulek, *Szkoła masowa wobec uczniów niepełnosprawnych*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 1.

Złożoność edukacji integracyjnej dostrzega również A. Maciarz⁴, która analizując warunki skuteczności integracyjnego systemu kształcenia specjalnego, za najważniejsze uznała:

- stosunek społeczeństwa do dzieci niepełnosprawnych, w tym szczególnie rodziców i nauczycieli,
- odpowiednie przygotowanie rodziców do opieki i wychowania dziecka niepełnosprawnego,
- wczesne leczenie i usprawnianie dziecka,
- dobór odpowiedniej formy kształcenia dla dziecka (przy istnieniu zróżnicowanych form stopnia integracji społecznej uczących się w nich dzieci niepełnosprawnych).

Podkreślenia wymaga to, że o powodzeniu społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych w równym stopniu decydują wszystkie czynniki, bowiem, jak słusznie zauważa A. Maciarz⁵ niedowład nawet jednego z nich może spowodować niepowodzenia, mimo dobrze zaangażowania pozostałych.

W rozważaniach na temat uwarunkowań i skuteczności integracji wskazuje się na istotną rolę jaką odgrywa środowisko rodzinne. Właściwy proces rewalidacji obejmujący swym zasięgiem zarówno rodziców, jak i ich niepełnosprawne dzieci powinien rozpocząć się z chwilą przekazania rodzinie informacji o zaburzeniach w rozwoju dziecka. Wielu rodziców wychowujących dzieci nie w pełni sprawne wspomina te doświadczenia jako największą traumę w swym życiu. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez G. Kwaśniewską⁶, z których wynika, że sposób przedstawienia rodzicom diagnozy i informacji na temat procesu leczniczo-rehabilitacyjnego ich dziecka był niewystarczający. Rodzice w kontaktach ze specjalistami, nie zawsze rozumieją medyczną terminologię. Pozostają sami z zupeł-

---

⁴ A. Maciarz, *Integracja dzieci niepełnosprawnych*, Warszawa 1987.

⁵ Ibidem.

⁶ G. Kwaśniewska, *Wiedzieć wszystko o dziecku – wybrane problemy wczesnej diagnozy*, w: M. Kościelska, B. Aouila (red.), *Człowiek niepełnosprawny – sprawność w niepełnosprawności*, Bydgoszcz 2003.

nie nowymi, nierzadko przerastającymi ich możliwości problemami. Niewłaściwie przekazana informacja może stać się przyczyną depresji, apatii, zniechęcenia czy też rezygnacji z zadań i wysiłków związanych z wychowaniem niepełnosprawnego dziecka. W literaturze przedmiotu jedną z najczęściej wymienianych reakcji rodziców na wiadomość o zaburzeniach w rozwoju dziecka jest nieprzyjmowanie tego faktu do wiadomości. Rodzice wmawiają sobie i otoczeniu, że ich dziecko jest zdrowe. W praktyce przedłużenie w czasie tego rodzaju sytuacji ma swoje ujemne konsekwencje zarówno dla dziecka, jak i rodziców. Nie biorąc pod uwagę ograniczeń dziecka, rodzice mogą stawiać przed nim zadania często przekraczające jego realne możliwości lub przeciwnie – okazywać mu zbytnią troskliwość czy pobłażliwość. Wyręczając dziecko we wszystkim lub nie stawiając mu żadnych wymagań, rodzice ograniczają możliwości w opanowania przez nie nowych sprawności.

Jako środowisko rodzina ma stymulować rozwój i proces uspołecznienia dziecka. Jest to możliwe tylko przy pełnej akceptacji dziecka takim, jakie ono jest, ze wszystkimi jego wadami i zaletami. Istotne jest zatem, aby dostrzegać przede wszystkim pozytywne wartości, jakie ono wnosi w życie rodziców i całej rodziny. Rodzice akceptujący niepełnosprawne dziecko biorą aktywny udział w procesie jego rewalidacji. Efektywne w nim uczestnictwo wymaga od nich umiejętności specjalnego postępowania z dzieckiem, rozumienia jego potrzeb, możliwości rozwojowych oraz trudności przystosowawczych⁷.

Jednym z naczelnych zadań rodziców jest zaspokojenie potrzeb psychicznych dziecka. Według H. Spionek⁸ należą do nich: potrzeba pewności i poczucia bezpieczeństwa, potrzeba solidarności i łączności z bliskimi osobami, potrzeba miłości, potrzeba akceptacji i uznania. Zaspokojenie tych potrzeb jest uzależnione od wielu czynników, między innymi od postaw rodzicielskich. Nabiera to szczególnego

---

⁷ A. Maciarz, *op. cit.*

⁸ H. Spionek, *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Warszawa 1963.

znaczenia, kiedy rozpatrujemy rozwój i wychowanie dziecka niepełnosprawnego. Postawy rodzicielskie mogą być właściwe, stwarzające odpowiednie warunki psychospołeczne dla prawidłowego rozwoju dziecka oraz niewłaściwe, wpływające ujemnie na kształtowanie się jego osobowości⁹.

Prawidłowe postawy w postępowaniu z dzieckiem wymagają rozsądnej równowagi między jego zależnością a niezależnością, bowiem przesada w jednym i drugim przypadku skutkuje trudnościami w złożonym procesie, jakim jest integracja. Poszanowanie i rozwijanie autonomii dziecka rozumianej jako zdolność do decydowania o sobie w różnych sferach aktywności życiowej oraz do samodzielnego pokierowania zachowaniem w miarę posiadanych możliwości jest niewątpliwie jednym z podstawowych celów wychowania dzieci niepełnosprawnych w warunkach ich społecznej integracji. Myśląc o tych dzieciach, których uczestnictwo w działaniach kształtujących autonomię jest z różnych powodów ograniczone, dawanie dziecku właściwej dla jego wieku rozumnej swobody jest podstawowym zadaniem rodziców w działalności rewalidacyjnej. Rodzice pozwalający dziecku samodzielnie działać i dający mu do zrozumienia, że za wyniki tego działania jest odpowiedzialne, przygotowują go do samodzielnego życia i jednocześnie kształtują w nim poczucie szacunku do siebie samego. Taka postawa rodziców powoduje, że dziecko wie, czego się od niego oczekuje oraz to, że te oczekiwania są na miarę jego możliwości.

W rodzinie przede wszystkim rozwijają się pierwsze wyobrażenia dziecka o jego własnym miejscu w życiu społecznym. Rodzina daje dziecku podstawowe źródło wzorów społecznego funkcjonowania. Pozycja dziecka w rodzinie, a także stosunki między nim a rodzicami i rodzeństwem wyrażające się w pełnej akceptacji dziecka jako pełnowartościowego członka rodziny warunkują jego późniejsze funkcjonowanie w szkole oraz skuteczność integracji ze sprawnymi rówieśnikami.

---

⁹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969.

Kontakty dziecka w rodzinie należy rozpatrywać nie tylko na płaszczyźnie emocjonalnej, ale także zadaniowej. Na obu płaszczyznach są one równie istotne dla wychowania niepełnosprawnego dziecka. Stawianie przed dzieckiem zadań dotyczących życia codziennego, włączanie go w nurt życia rodziny warunkuje rozwój poczucia odpowiedzialności oraz wzrost pozytywnych przeżyć i motywacji osiągnięć. Zatem codzienne kontakty dziecka z najbliższymi, którzy traktując je na równi z pełnosprawnymi dziećmi, zapewniają mu pozycję równoprawnego partnera w pracy i zabawach, dają mu podstawę do prawidłowego przystosowania społecznego i funkcjonowania w roli pełnoprawnego ucznia w szkole. To, czy dziecko niepełnosprawne stanie się integralną częścią klasy, czynnie uczestnicząc w jej życiu, i jakim będzie członkiem grupy rówieśniczej, w dużej mierze zależy od jego rodzinnych doświadczeń.

Działania integracyjne realizowane w rodzinie niepełnosprawnego dziecka zwiększają jego szansę na poprawne i jakościowe bogate relacje z osobami sprawnymi. Stanowią tym samym silny bodziec do pokonywania trudności i obciążeń uwarunkowanych niesprawnością.

Nie wszyscy jednak rodzice przyjmują prawidłowe postawy wobec swoich dzieci. Nie sprzyja integracji nadmierna opiekuńczość (permissywność) rodziców, przejawiająca się w „dawaniu” dziecku przy zamykaniu „brania” od niego, niewielkich wymaganiach oraz w ponoszeniu skutków błędnie podejmowanych przez dziecko decyzji. Permissywność uniemożliwia dziecku przeżycie sukcesu, będącego następstwem własnego wysiłku, oraz pogodzenie się z porażką wskutek błędnie dokonanego wyboru¹⁰. Taka nadmiernie chroniąca, protekcyjna postawa wobec dziecka czasami bardziej utrudnia mu przystosowanie się do środowiska niż sama niepełnosprawność. Podobne, negatywne skutki może wywołać przecenianie możliwości dziecka, szczególnie w sytuacji gdy rodzice podjęli decyzję o wybo-

---

¹⁰ R. Ossowski, *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w szkole uspołecznionej*, w: R. Ossowski (red.), *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w rodzinie*, Bydgoszcz 1993.

rze klasy integracyjnej. Sam fakt posłania dziecka do szkoły masowej może powodować, że rodzice oczekują osiągnięcia przez nie wyników na równi z ich pełnosprawnymi rówieśnikami. Nie wszyscy rodzice są w stanie zaakceptować to, że dziecko, z którym wiązali już jakieś plany, nie będzie w stanie ich zrealizować, żądają więc od dziecka wysiłków przekraczających jego możliwości. Wskutek takich postaw rodzina nie spełnia podstawowych funkcji – stymulowania dyspozycji rozwojowych, zaspokajania potrzeb psychicznych oraz kompensowania braków i dysfunkcji¹¹.

Rezultaty rewalidacji dziecka o specjalnych potrzebach edukacyjnych w klasie integracyjnej zależą od wielu czynników. Jednym z nich jest współdziałanie nauczycieli i rodziców, które ma o wiele większe znaczenie niż w przypadku dziecka o prawidłowym rozwoju. Nie sposób mówić nawet o zadowalających efektach integracji bez współpracy z rodzicami. Celem jej powinno być wypracowanie strategii osiągnięcia przez dziecko-ucznia sukcesów w szkole i domu rodzinnym. Rodzice są w szczególny sposób odpowiedzialni za stwarzanie atmosfery sprzyjającej integracji. Dziecko niepełnosprawne robi postępy, jeżeli istnieje zrozumienie wymagań szkolnych i akceptacji ich ze strony rodziców. Gwarancją dobrej współpracy nauczycieli i rodziców jest na pewno atmosfera wzajemnego zaufania i szacunku, otwarcia na pytania, jak również na krytykę. Sukces w pracy z rodziną dziecka jest przecież początkiem sukcesów ucznia w szkole.

Istotną rolę dla przebiegu i efektów procesu integracji, a w konsekwencji i efektów rewalidacji dziecka, odgrywa pozytywna postawa rodziców w stosunku do tej formy kształcenia. Rodzice dzieci niepełnosprawnych muszą zrozumieć ideę integracji oraz funkcję jaką będą pełnić w tym procesie. Powinni mieć świadomość, że od początku są partnerami i współtwórcami osiągnięć i sukcesów dziecka i jednocześnie wsparciem w sytuacjach pojawiających się trudności.

---

¹¹ Z. Sękowska, *Znaczenie rodziny w rewalidacji dziecka niepełnosprawnego*, w: R. Ossowski (red.), *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w rodzinie*, Bydgoszcz 1993.

Dokonując wyboru takiej opcji edukacji, powinni kierować się dobrem dziecka, stanem jego rozwoju, możliwościami i potrzebami wynikającymi z jego niepełnosprawności. Mając to na uwadze, H. Bożyszkowska wymienia obowiązki, jakie mają rodzice względem szkoły integracyjnej, która prowadzi proces rewalidacji ich dziecka. Należą do nich:

- „czynne zainteresowanie się programem pracy placówki,
- pomoc w realizacji zamierzonych celów rewalidacyjnych,
- aktywne uczestnictwo w życiu placówki,
- współpraca z nauczycielem, psychologiem, logopedą, lekarzem na rzecz dziecka,
- prowadzenie jednolitego kierunku oddziaływania w zakresie rewalidacji”¹².

Jednocześnie szkoła, przyjmując na siebie obowiązek kształcenia i wychowania dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych, powinna pamiętać o potrzebach rodzin dzieci niepełnosprawnych. Rodzice po wielu latach zmagania z chorobą dziecka, pokonywania trudności zarówno natury psychicznej, jak i problemów ekonomiczno-społecznych bardzo często są po prostu „wypaleni”. Od szkoły oczekują korzystnego klimatu społecznego i autentycznego wsparcia swoich działań. Dlatego zadaniem szkoły jest zapewnienie profesjonalnej pomocy ze strony specjalistów w procesie rewalidacyjnym dziecka i objęcie tą formą opieki całej rodziny wychowującej dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Należy wziąć pod uwagę, że konieczność bardzo intensywnej pracy z dzieckiem w domu i obarczenie nią rodziców może powodować zaburzenia w relacji rodzic-dziecko i być przyczyną pojawienia się negatywnych emocji w stosunku do dziecka. Ważne jest, aby nauczyciele pracujący w klasach integracyjnych pamiętali przede wszystkim o tym, aby nie obarczać winą za niepowodzenia dziecka jego rodziców, lecz tak plano-

---

¹² H. Bożyszkowska, *Dziecko upośledzone w rodzinie*, w: A. Hulek (red.), *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1980.

wać pracę dydaktyczną, aby główna jej część była realizowana w szkole przy równoczesnym uwzględnieniu możliwości osiągnięcia sukcesu przez dziecko¹³.

W podjętych rozważaniach próbowano wskazać na rodzinne uwarunkowania powodzenia procesu integracji uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Od momentu narodzin dziecka przez wie-le kolejnych lat środowiskiem najpełniej go kształtującym jest rodzina. Dlatego też edukacyjne dążenia do integracji muszą uwzględniać rolę środowiska rodzinnego jako istotnego czynnika warunkującego skuteczność pełnej integracji. Kształcenie integracyjne jest możliwe tylko przy współdziałaniu rodziny, ale takiej, która jest świadoma i przygotowana do tego, aby umożliwić dziecku osiągnięcie w grupie pełnosprawnych rówieśników sukcesu na miarę swoich możliwości.

Bibliografia

1. Balcerek M., *Przygotowanie dzieci i młodzieży niepełnosprawnej do życia w społeczeństwie*, „Szkoła Specjalna” 1986, nr 3.
2. Bożyszkowska H., *Dziecko upośledzone w rodzinie*, w: A. Hulek (red.), *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1980.
3. Hulek A., *Integracyjny system kształcenia i wychowania*, w: idem, *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1977.
4. Hulek A., *Szkoła masowa wobec uczniów niepełnosprawnych*, „Kultura i Edukacja”, 1993, nr 1.
5. Kwaśniewska. G., *Wiedzieć wszystko o dziecku – wybrane problemy wczesnej diagnozy*, w: M. Kościelska, B. Aouila (red.), *Człowiek niepełnosprawny – sprawność w niepełnosprawności*, Bydgoszcz 2003.
6. Maciarz A., *Integracja dzieci niepełnosprawnych*, Warszawa 1987.
7. Ossowski R., *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w szkole uspołecznionej*, w: idem (red.), *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w rodzinie*, Bydgoszcz 1993.
8. Popławska J., Sierpińska B., *Zacznijmy razem. Dzieci specjalnej troski w szkole podstawowej*, Warszawa 2001.

---

¹³ J. Popławska, B. Sierpińska, *Zacznijmy razem. Dzieci specjalnej troski w szkole podstawowej*, Warszawa 2001.

-
9. Sękowska Z., *Znaczenie rodziny w rewalidacji dziecka niepełnosprawnego* w: R. Ossowski (red.), *Sytuacja życiowa dziecka niepełnosprawnego w rodzinie*, Bydgoszcz 1993.
  10. Spionek H., *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Warszawa 1963.
  11. Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969.